

UOT 821.09.

Nəzmiyyə YİGİTOĞLU
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli
Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin dissertantı
nazmiyya@mail.ru

ƏDƏBİYYATDA EŞŞƏK ALLEQORİYASI SATİRİK FİKRİN İFADƏ VASİTƏSİ KİMİ

Açar sözlər: *Corc Oruell, “Heyvanıstan”, “Kitab yüklü eşşək”, müharibə nəsr*

Key words: *George Orwell, “Animal farm”, “The donkey loaded with the book”, the war prose*

Ключевые слова: *Джордж Оруэлл, «Скотный двор», «С книгами загруженный осёл», проза о войне*

Giriş. Bədii yaradıcılıqda alleqorik üslub. Bədii fikrin, qayənin ifadə formalarından biri olan alleqoriya qədim dünya ədəbiyyatında şeirin, XIX əsrdən isə həm də nəsrin obrazlılıq vasitəsidir. Metaforik troplardan biri kimi alleqoriya bəzən əsərdə bir neçə qeyri-insan obrazının yaradılması ilə, bəzən isə hətta bütövlüklə süjet xəttinin alleqorik surətlər üzərində qurulması ilə üzə çıxır. Yalnız alleqorik surətlərin mükəlliməsinə söykənən belə əsərlərdə alleqoriya sadəcə ifadə vasitəsi olmayıb, üslub səviyyəsində də özünü göstərir. Məsələn, dahi Məhəmməd Füzulinin “Bəngü badə” poeməsindəki qeyri-insan obrazları və ya britaniyalı yazıçı Corc Oruellin “Heyvanıstan” pritçasında ferma heyvanlarının məcmusu ilə ortaya çıxan alleqorik üslub kimi. Hər iki əsərdə satiraltı mətləbin çatdırılmasına xidmət edən alleqorik üslub müəllifin ictimai-siyasi görüşlərinin ifadəçisinə çevrilir. “Alleqoriyaya müraciət sənətkarların ictimai-siyasi mühit və mövcud hakimiyyət haqqında tənqidi söz demək, ümumi şikayətlərdən üstüörtülü olsa da mətləbi açıq ifadə etməyə, ədəbiyyatda hədəfləri daha da konkretləşdirməyə keçidi döviyyəyə gətirmişdir. Alleqorik poeziya daha dərin ictimai məzmunla malik olan ciddi siyasi fikirləri meydana qoyan ədəbiyyat nümunəsi idi” [2].

Adını çəkdiyimiz “Heyvanıstan” pritçası ictimai-siyasi alleqoriyanın məşhur nümunəsi kimi vaxtilə Sovetlər miqyasında gizli, yasaq ədəbiyyatlardan hesab olunurdu. Bu da səbəbsiz deyildi. Əsər fermada üsyan edərək bərabərliyə qanlı animalist bir quruluş yaratmaq istəyən heyvanların dili ilə sovet rejiminin 1917-ci il oktyabr inqilabından 1943-cü il Tehran müqaviləsinə qədərki sosial-siyasi mühitini tənqid edir. Avropa realizminin bəzi nümunələri kimi, “Heyvanıstan”ın da sovetlər məkanında rus dilinə tərcüməsi və yayılması 1980-ci illərdən başlayır. O, ilk dəfə Latviyada işıq üzü görür. Azərbaycan oxucusu isə bu satirik əsərlə Vilayət Quliyevin dilimizə tərcüməsində tanış olur.

Satirik alleqoriyanın bitkin nümunəsi hesab olunan bu əsərlə müəllif yalnız Stalin diktaturasını tənqid etmir. İctimai formasiyalar sistemində xalqın etibar-

nı qazanmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxan, onun çevriliş əzmi ilə hakimiyyət qazanan qüvvələrin ikiüzlülüynü ifşa edir.

Bencamin surəti – totalitarizmə etirazın səsi. “Heyvanıstan” əsərinin donuzlar, at, köpəklər, qoyunlar kimi qəhrəmanlarından fərqli olaraq, səhnədə təkaməseyrək görünən, az danışan, lakin müəllif mövqeyinin ifadəsi olan bir qəhrəmanı da var. Bu eşşək Bencamindir.

Məlum olduğu kimi “alleqoriya” yunan sözü olub, mənası *kinayə, məcaz* deməkdir. Adətən, alleqoriya dilində hər bir heyvan malik olduğu davranış xüsusiyyətlərinə uyğun obrazlılıq qazanır. Məsələn, tülkü hiyləgərliyin, ayı kobudluğun, bayquş müdrikliyin, dovşan qorxaqlığın rəmzi olur. Bu obrazlar sistemində, yəqin ki, yalnız eşşək el arasında möhürü vurulmuş bir cəhəti – kütlüyü, axmaqlığı ilə xarakterizə olunmur. Əksinə, araşdırdığımız əsərlərdə eşşək alleqoriyası daha çox müdrik, həlim, dünyagörmüş bir kult səviyyəsində təqdim olunur. Corc Oruell də özünün siyasi sarkazmında bu məcazdan məhərətlə istifadə edir: “Bencamin Üsyan və onun nəticələri haqqında danışmaqdan sa susmağa daha çox üstünlük verirdi. Ondan Cons qovulandan sonra özünü xoşbəxt hiss edib-etmədiyini soruşanda burnunun altında donquldanırdı: “Eşşəklərin ömrü uzun olur. Hələ heç biriniz ölü eşşək görməmişsiniz”. Bu sözləri eşidənlər onun nə demək istədiyi üzərində baş sındırmalı olurdular” [7].

Apaşdığımız araşdırmanın əsas obyektı bugünümüzün müharibə reallıqlarının şahidi olmuş “milli eşşək” obrazı olsa da, biz bu mövzunu tipoloji təhlilə cəlb edərək başqa, “yad” eşşək obrazlarını da nəzərə aldıq ki, Bencamin də onlardan biridir. Ümumiyyətlə, siyasi baxışları etibarilə demokrat-sosialist olan Corc Oruellin “1984” və “Heyvanıstan” əsərləri antiutopiya ədəbiyyatıdır. Antiutopiya mövzusu isə, məlum olduğu kimi, cəmiyyət və dövlətlərdə tərəqqini boğan neqativliyi, insanın seçim, düşüncə azadlığına imkan verməyən totalitarizmi tənqid edir. Müəllif özü bu haqda yazır: “Əsərdəki hadisələrin Britaniyada cərəyan etməsinə gəldikdə, bununla ingilisdilli irqin mahiyyət etibarilə başqalarından daha yaxşı olmadığını və əleyhinə mübarizə aparılmazsa, totalitarizmin hər yerdə qələbə çalacağını diqqətə çatdırmaq istəmişəm” [6].

Oruellin “Heyvanıstan” əsərindəki eşşək Bencamin müəllifin ömrünün sonunadək sadıq qaldığı bir mövqeyin – sosializm ideyasına və stalinizm rejiminin ikiüzlülüynə nifrətinin daşıyıcısı idi. Məsələn, insan cəmiyyətinə qarşı qalxıb öz animal dövlətini qurmuş ferma heyvanları yekdilliklə yeni dünyanın yaşam qanunlarını qəbul etmiş və sabaha inamlı olduqları halda Bencaminin tükü də tərənəmır: “O, nə məhsul bolluğu yaradılacağına, nə də dəyirmanın heyvanların əməyini yüngülləşdirəcəyinə inanırdı. Deyirdi ki, dəyirman oldu-olmadı, həyat öz axarı ilə davam edəcək. Yəni vəziyyət get-gedə daha da korlanacaq” [7].

İnsan cəmiyyəti modeli “Kitab yüklü eşşək”in gözü ilə. Cəmiyyət hər zaman deyilməmiş, orijinal situasiya və hadisələr, fikirlər axtarışındadır. Ədəbiyyatı isə bu sırada yeni yanaşmanın, düşüncənin izində olan ən sayıq əsgər hesab etmək olar. Həyatı estetik qavrayışın bu yeniliklərindən biri də cəmiyyətdə adətən kütlük, qanmazlıq kultuna qarşı olaraq eşşək – müdrik, səbirli, rəhimli, əzabkeş bir bədii obraz kimi meydana gəlir. Azərbaycan ədəbiyyatında bu fəlsəfi-metəforik çevrilişin bariz nümunəsi kimi “Kitab yüklü eşşək” romanını və onun əsas qəhrəmanı cəfəkeş və dünyagörmüş Çoşşanı misal göstərmək olar.

1837-1911-ci illərdə Təbrizdə, sonralar isə Dağıstanda yaşamış Mirzə Əbdürrəhim Talibovun bu əsərinə eşşəyi qəhrəman seçməsi, fikrimizcə, təsadüfi deyil. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün, hər şeydən əvvəl, müəllifin şəxsiyyətinə və dünyabaxış tərzinə nəzər salaq. Təbrizdə azərbaycanlı dülgər ailəsində böyümüş Mirzə Əbdürrəhim mədrəsə təhsilindən sonra Tiflis şəhərinə elm dalınca yollanır və Təbrizdə yiyələndiyi ərəb, fars dillərindən başqa, burada rus, ingilis, fransız dillərini də öyrənir. Mənbələrdən belə məlum olur ki, sənətkar ailəsindən çıxsada, Mirzə Əbdürrəhim elm və savadla yanaşı güzəranını da yaxşılaşdırıbilməmiş, Təbrizdə yol tikintisi üzrə bir kontorun sahibinə çevrilmişdir. Onun özü və yaradıcılığı haqqında dolğun məlumatlara Firidun bəy Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabında rast gəlirik. Ədib yazır ki, o, əsərlərini fars dilində yazmış, ilk qələm təcrübəsi “Kitab yüklü eşşək”dən sonra “Xeyirxahların yolu”, “Həyat məsələləri”, “Azadlıq haqqında izahat” və s. ədəbi-elmi və publisistik əsərlərini yaratmışdır. Firidun bəy Köçərlinin bu dəyərli əsərində həmçinin Əbdürrəhim bəyin şəxsi keyfiyyətləri, xasiyyəti haqqında da qeydlər vardır. Belə ki, ədib ondan özü haqqında məlumat yazmasını təvəqqe edərkən Əbdürrəhim bəy ona bu məzmununda belə bir cavab yazır: “Xəlgən müstəvilxilqə, xülqən acıqlı və qeyzli, əxlaqi-həsənədən ari, fəzaili-nəfʼsaniyyədən bibəhrə, hər tövbixü təşniyəyə ən şayəstə bir məchul adamam” [5, s.357]. Yəni ədib özünü “Allahın eyibsiz yaratdığı, lakin əxlaq cəhətdən acıqlı, xoş rəftardan xali, nəfsin müsbət tərəflərindən bəhrələnməmiş, tənbeh olunmağa layiq məchul bir adam” kimi təqdim edir və Firidun bəydən təkidlə xahiş edir ki, onu elə beləcə tanıtsın. “Oxuyan məni səhihən tanısin. Gələcəkdə tarix hər kimin haqqında öz qəzavətin icra edəcəkdir” [5, s.357]. İllər öncə yaşamış bir ədibin və siyasi xadimin əxlaqi keyfiyyətlərinə azacıq da olsa bələd olmaq üçün necə də qiymətli bir etirafdır. Onun özünütənqid ruhunda yazdığı bu “bioqrafiya” bir tərəfdən Əbdürrəhim bəyin tündməcazlığının göstəricisidirsə, digər tərəfdən xarakterindəki düzlük, mərdanəlik sifətlərinin bariz nümunəsidir. Yəqin, bu səbəbdəndir ki, ömrünün sonunadək konstitusiyalı reformalar və parlamentli hakimiyyət tərəfdarı, şah üsuli-idarəsinin qəti əleyhdarı olan Mirzə Əbdürrəhim İran parlamentinə üzv seçilərkən bu kürsüdən imtina edir. Əksinə, 1905-1911-ci illərdə şahlığa qarşı yönəlmiş milli azadlıq hərəkatının ideyalarını yaxından dəstəkləyir.

Belə inqilabi, demokratik görüşlərinə görə Əbdürrəhim bəyi Corc Oruellin siyasi mövqeyi ilə müqayisə etmək olar. Hər iki ədib insanın fikir, yaşam, mətbuat azadlığını boğan totalitar rejimə nifrət bəsləyirdi. Bu üsyanı onların siyasi, publisistik yazılarında olduğu kimi, alleqoriya üslubunda yazdıqları bədii əsərlərində, xüsusilə eşşək obrazlarının timsalında da görmək olar. Belə ki, “Heyvanıstan”dakı Bencamin də, “Kitab yüklü eşşək”dəki Çoşşa da biliyin, müdrikliyin, səbrin, cəfəkeşliyin timsalı kimi despotik quruluşa qarşı ironik etirazın simvoludurlar. Bencamin yalançı proletariat və guya bərabərlik üzərində qurulmuş bir hökumətin ikiüzlülüynü hamıdan əvvəl görür və onu saymırsa, Mirzə Əbdürrəhimin qəhrəmanı Çoşşa, Qədim Şərqin əxlaqi-didaktik fikir ənənəsinə uyğun olaraq, siyasi quruluştan çox cəmiyyətdə, insan psixologiyasında əxlaqi davranış və münasibətləri təqdir və ya tənqid edir. “...Siz nitqli varlıqla biz dilsiz heyvanın bir fərqi vardır. O da bundan ibarətdir ki, biz icma halında yaşadıqda aramızda bərabərlik olur: siz isə lovğalıq və xudpəsəndliyin şiddəti üzündən bir fayda, bir mənfəət duyan kimi bərabərliyə, qarşılıqlı köməkliyə riayət

etməyirsiniz; o faydanı inhisara almağa və təkcə özünü məxsus etməyə səy göstərirsiniz. Hamısını təkliddə mənimsəyib, başqasına zülmkarcasına təcavüz etməkdə üstünlük qazanmağa, qonşunu və öz həmcinsini məhrum etməyə çalışırsınız” [9, s.45].

Nəsrə Qarabağ qaçqını və Boz eşşəyin yurddan məktubları. Antik və qədim dövrün ədəbi-fəlsəfi fikrindən (antik Çin ədəbiyyatında “Qian eşşəyi”, Apuleyin “Qızıl eşşək”, “Ezop nağılları”, “Kəlilə və Dimnə”, “Xərnəmə”, “Bremen musiqiçiləri” və s.) süzülüb gələn eşşək kultu müasir poetik düşüncənin də nəzər-diqqətində olan bir fiqurdur.

Bu gün Azərbaycan nəsr yaradıcılığının aktual mövzularından birini də müharibə, qaçqınlıq faciəsi təşkil edir. Bu gerçəkliklərin bədii inikas tapdığı əsərlər içərisində yazıçı-dramaturq Elçin Hüseynbəylinin hekayələri xüsusi yer alır. Vətənidən didərgin düşməyə məcbur olanlardan biri də elə özü olan yazıçı bu acı xatirəni sadəcə qələmə almır. O özü də Yuxarı Qarabağın işğalının dərdi ilə bütünləşmiş xatirələr, vəqəələr kitabına çevrilir. Bu səbəbdəndir ki, müəllif ələcsizlik motivini kədərli süjetlərlə olduğu kimi, yumoristik dil və sarkastik ifadələrlə də ustalıqla qələmə alır. Onun “Ağ hekayələr”i dərindən acı təbəssümlə, “Qara hekayələr”i isə hüzn və kədərlə təsviridir. Bu hekayələrin əksər qəhrəmanları şəhərdə, əyalətdə sığınacaq tapmış məcburi köçkünlərdir. Yazıçı dünyada, ölkədə baş verən hadisələri də ürəyi yaralı bu qəhrəmanlarının gözü və düşüncəsilə təqdim edir: “Qaracanın qoyunların belinə atılmaq zamanı gələndə, yəni iydələr çiçəkləyəndə bizi Avropa Şurasına qəbul elədilər” [3, s. 56].

Bu gün müharibədən bəhs edən nəsrin hər qəhrəmanında qarabağlı şivəsi və ya danışq manerasını müşahidə etmirik. Məsələn, Xalq yazıçısı Elçinin qaçqın həyatından bəhs edən silsilə əsərlərində qabarıq dialekt təhkiyəyə rast gəlmirik. Çünki bütün yaradıcılığı boyu Elçinin əsas məqsədi ayrı-ayrı qəhrəmanların bədii portretini yaratmaqdan çox mürəkkəb həyat hadisələri və dərslərini, insan münasibətlərini önə çəkməkdir. “...Adamın ömrü də qatar kimi bir şeydir, səni mənzil başına aparıb düşürür, əvəzinə bir başqasını götürüb geri qaydır. Görək papağını qabağına qoyub fikirləşsən ki, qatar relsdən çıxmıyacaq, cədvəlini də pozmayacaq, ona görə bu məsafədə adam ol, adam kimi yaşa, adam kimi öl” [1, s.27].

Onun “Qaçqınlar” silsilə hekayələrində əsas qayə insanın min arzu ilə yurd saldığı isti ocağını, obasını tərk etmək məcburiyyəti, əvəzində fəhlə yataqxanasında künc tapmaq faciəsini göstərmək, qaçqın psixologiyasını, məhkum insanın ağrısını üzə çıxarmaqdır. Elçin Hüseynbəyli isə hekayələrində qaçqın insanın hissləri, amalı ilə yanaşı, özünəməxsus əməllərini, danışq tərzini, davranışını da göstərməyə çalışır. Bu halda müəllifin həyat materialı elə onun doğulub böyüdüğü mühit və yaxından bələd olduğu insan prototipləridir. Burada hekayəçi də elə qaçqın qəhrəmanın özüdür. Həmin kənd insanı təbii dialekti, yeri gələndə vulqar danışığı ilə yadda qalır:

“ – Ə, bura bizim kümdü. İyindən tanıdım. Yazıx nənəm həmişə orda çörək salırdı. Gəl elə ocax yerində yatax. Ora isti olar. Gəl, ə. Gəl, burda uzan. Oxay, canım qızdı. Ə, ocağımız hələ istidi e! Çoxdandı bədənəm qızdırdı, elə bil, belimə buz bağlamışdılar” [4, s. 111].

Kənd həyatından bəhs edən bir sıra əsərlərdə olduğu kimi, Elçin Hüseynbəylinin də müharibə nəsrində ev heyvanlarının obrazına rast gəlirik. O yazır: “Mənim hekayələrimin, demək olar ki, hamısında it və eşşəyin olmasına təc-

cüblənməyin. Çünki bizim kənddə iti və eşşəyi olmayana türmədən çıxmış adam kimi baxırlar” [3, s.67]. Müəllifin yaşamaq eşqi, insan ömrü haqqındakı fəlsəfi düşüncələrini ifadə edən İnek obrazı (“Sular günəşə nəğmə oxuyanda”), doğma yurda qayıdış arzu-kamının, həsrətinin simvolik qəhrəmanları olan Qaraca qoyun (“Qaracanın qara başı”), Pələş it (“Pələş”) və s. belələrindəndir. Lakin Elçinin yaradıcılığındakı vətənə, yurda bağlılıq motivini daha təbii və təsirli boyalarla əks etdirən alleqorik fiqur boz eşşəkdir. Digər heyvan obrazlarından fərqli olaraq, boz eşşək müəllifin həm də sarkastik görüşlərinin “yükləndiyi” qəhrəmanıdır. Yazıçı “Eşşək haqqında ballada”, “Boz eşşəyin məktubları”, “Boz eşşəyin məktublarına cavab” silsilə hekayələrində bir tərəfdən müasir kənd mühiti və insanının timsalında milli koloriti səmimi dillə yarada bilirsə, digər tərəfdən Boz eşşəyin məktubu ilə boşalmış yurd yerinin fəryadını şəhər insanına çatdırmağa çalışır. Əvvəldə haqqında bəhs etdiyimiz Bencamin və Çoşşa kimi, Boz eşşək də müəllifin acı reallığa şikayət və üsyanından doğmuş ironik bir obrazdır. Onun sahibinə ünvanladığı məktub bir tərəfdən keçmiş gözəl günləri xatirə gətirirsə, digər tərəfdən Qarabağda böyümüş hər bir azərbaycanlının ürəyindən qopan “Görən, yurdu indi nə haldadır” sualına cavab verir: “Bu yaxınlarda Yalobaya çıxdım, otluya-otluya Tək tutun dibinə gəldim. Yazıq qoca Tək tut qocaldı, əldən düşdü və yavaş-yavaş saralıb-solmağa başladı. Kölgəsi lazım olmayan ağac kimə lazım... Uşaq vaxtı sizin çimdiyiniz dəyirman arxı da quruyub, balıqları xiffətdən ölüb. Balıqsız suyun, susuz arxın nə qiyməti... Quşlar da buralardan birdəfəlik köç eliyib. Elə bil buranın yazıpayızı yoxdu. Ağaclar çiçəkləmir. Kiminçün çiçəkləsin axı? Bir eşşək üçün mü? Kimdi onu sayan...” [3, s.18-19].

Core Oruellin “Heyvanıstan” əsəri ədalətsiz siyasi sistemi, total-unitar hakimiyyəti tənqid edən antiutopik əsərdir. Əbdürrəhim Talibovun “Kitab yüklü eşşək” romanı isə eşşək qəhrəmanın cəmiyyətdəki müşahidələrindən, başına gələn hadisələrdən aldığı dərsəri qələmə alan didaktik əsərdir. Hər iki süjet tənqidi-realist vəzifə daşdığı üçün onlardakı eşşək alleqoriyası da bəşəri fikirlərin ifadəsinə xidmət edir. Ona görə də müəlliflər belə bir qəhrəman seçimini izah etmək məcburiyyətində qalmır. “Boz eşşəyin məktubları” hekayəsinin qəhrəmanı da Çoşşa kimi sahibinə məktub yazır. Lakin burada müəllifin qayəsi öyrətmək, nəsihət etmək kimi ali bir məqsəd deyil. Onun istədiyi yalnız qoyub getdiyi yurdu, orada qalmış uşaqlığını qiyabi də olsa xatirələrdə canlandırmaq, həzin notlarla “oxşamaqdır”. Bunun üçün o, kənd adamının ən sadıq, cəfəkeş dostu olan eşşəyi hekayəçi seçir. Və qayğısız günlərinin bu dostunu da oxucuya xüsusi təqdim edir: “Bizim kənddə uşaq gözün açanda dədə-nənəsini, bir də qapıdakı eşşəyi görür. Uşaqların nənini yerinə minib yırğalandığı bir nənələrinin kürəyi, bir də eşşəyin beli olur” [3, s.8].

Bencamin və Çoşşanın fərdi keyfiyyətlərini tanıdıqca anlayırıq ki, bu obrazlara müəlliflər yalnız dördayaqlı ev heyvanı kimi yanaşmırlar. Məcəzi mənə daşıyıb, heyvan şəklində yaradılmış bu qəhrəmanlar, əslində, dünyagörmüş, mütaliələr etmiş, müdrik simalardır. Məsələn, Bencamindən soruşulanda ki, o, yeni yaranan hökumətdən razıdır mı? O, “Eşşəklər uzunömürlü olur. Sizin heç biriniz hələ gəbərməmiş eşşək görməmişiz” deyər məchul və lakonik cavab verir. Elçin Hüseynbəylinin yaratdığı Boz eşşək isə məcazlıq və altmənəvilikdən uzaq, dördayaqlı yük heyvanının bütün xüsusiyyətləri ilə tanıtılan, daha çox milli folklor nümunələrimizdə əzizlənən, təriflənən heyvandır. Lakin bütün

heyvani hərəkətlərə (“soncuxlamaq”, “şıllaqlamaq”, “anqırmaq”), heyvan sədaqətinə (“Səhərlər günəşin çıxmasına, axşamlar batmasına baxıram. Gözümlü həyatın qapısının çəkmirəm. Bir taqqıltı gələn kimi qulaqlarımı şəkləyirəm. Darıxa-darıxa sizi gözlüüyürəm...”) rəğmən Boz eşşək alleqoriyası “belində” həm qəlbsızladan hüzn, həm də unutkanlığı, haqsızlıq qarşısında susmağı, laqeydliyi ifşa edən bir kinayə, üsyan mənası daşıyır. Onun boşalmış, tərk edilmiş obanı qarış-qarış gəzməsi, gözünün axırncı yaşını axıdıb qurumuş Yaloba bulağından, yavaş-yavaş saralıb-solmağa başlamış Tək tutdan, ot basmış cığırınların tənhalığından xəbər verməsi, əslində, müəllif xəyalının o yerləri dolaşan ayağı, görün gözüdür. Müəllifin “Ağ hekayələr”ə, yəni bir gözünü ağladanda digərini güldürən hekayələrinə aid etdiyi “Boz eşşəyin məktubları”nın xalq ifadə tərzində səmimi bir təhkiyəsi var. Xalqın böyük faciəsini göstərən bu kiçik əsərində də müəllif yumoristik, sətiraltı eyhamlardan imtina etmir. Bu kinayəli eyhamların bəziləri yerində söylənib kompozisiyanı möhkəmlədirsə, bəziləri yersiz və ya əsassız olmaqla mətnə anlaşılmazlıq gətirir. Məsələn, kəndə qəfildən düşmənin mərmisi enərkən yazıçı: “Göydən qəfil düşənlər Allahın bəlasıymış və onu adamlara ağılsızlıq elədiklərinə görə Allah göndəribmiş” kimi iddialı, lakin yarımçıq bir fikir söyləyir.

Əsərdə tənhalığın, özü də fərdin yox, vaxtilə uşağın, heyvanın səs-küyünə bələnmiş bütöv bir kəndin indiki hüznü, Tək tutun, bulağın, cığırın sükuta dalması təsvir olunur. Qocaman tək Tut vaxtilə Qaçaq Qaranı da koğuşunda düşməndən gizləyərmiş. Oxucunu belə milli koloritə kökləyərkən müəllif gözlənilmədən zəif və əlaqəsiz bir assosiasiya edir: “İgidlik ondu, doqquzu dondu, biri qaçmaqdı. Deyəsən, bizimkilər onuncu variantı seçiblər”.

Nəticə. Beləliklə, bədii düşüncənin məhsulu olan alleqoriya tropu sənət tarixində mühüm inkişaf yolu keçmişdir. XIX-XX əsrlər ədəbiyyatı və publisistikasının, tənqidi-realist fikrin əsas ifadə vasitəsi kimi alleqoriya dili cəmiyyətin həqiqət gözünün açılmasında, maariflənməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Təhlilə cəlb etdiyimiz “Heyvanistan”, “Kitab yüklü eşşək” romanları da bu qəbildəndir. Lakin yaxın sənət tarixindən məhz bu iki əsərə müraciət etməyimizə səbəb alleqorik eşşək obrazının müasir bədii fikirdəki “çağdaşlarını” araşdırmaq idi. Yazıçı-dramaturq Elçin Hüseynbəylinin müasir dövrümüzün ən dərin yararı olan Qarabağın işğalından bəhs edən əsərləri, xüsusilə “Boz eşşəyin məktubları” hekayəsi bu mənada çox aktualdır. Qarabağ savaşını təsvir edən əsərlərin əksəriyyətində olduğu kimi, buradakı süjet kənd sakinlərinin yaşadığı arxa cəbhənin və ya ön cəbhənin hadisələri üzərində qurulmayıb. “Boz eşşəyin məktubları” artıq alçaq düşmənin ayağı altı tapdaq olan, o tərk edilmiş adamsız kəndin, qapısı açıq dolu evlərin, barlı-meyvəli həyətlərin, heyvanı, mal-qarası açılıb buraxılmış təsərrüfatların, yetim qalmış cığırınların yanıqlı təsviridir. Ümumiyyətlə, qaçqın qəhrəmanın cəbhə xəttini adlayaraq işğal olunmuş torpağına doğru yol alması yazıçının nəsrində rast gəlinən fabuladır. Lakin yazıçının yurd dərdinin heyvanın timsalında inikası orijinal ifadə tərzidir.

Elçin Hüseynbəylinin Boz eşşəyi yalnız sahibini qınayan, təklikdən şikayət edən, yeri gələndə xatirələrlə bizi kövrəldən bir qəhrəman deyil. Əvvəldə haqqında bəhs etdiyimiz daha müdrik “həmcinslərindən” fərqli olaraq, biz onun öz genetik xüsusiyyətlərinə daha çox bağlı (*bir ağız anqırdım, gərildim, yıxılıb ağnadım, soncuxladım*) olduğunu, deməli, daha real, böyüdüüyü kənd həyatı kimi daha təbii və səmimi obraz olduğunu müşahidə edirik.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Elçin. Seçilmiş əsərləri. II c., Bakı, “Çinar-çap”, 2005, 523 s., s.27.
2. Həbibbəyli İ. Dövrləşmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. “525-ci qəzet”. 11 dekabr 2017.
3. Hüseynbəyli E. Ağ-qara hekayələr. Bakı, 270 s.
4. Hüseynbəyli E. Yolayrıcında qaçıq. Bakı, www.kitabxana.net – Milli Virtual Kitabxananın e-nəşri. 2011, 234 s.
5. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. I c., Bakı, “Avrasiya press”, 2005, 464, s. S.357.
6. Quliyev V. “1984”ün 60 yaşı. “525-ci qəzet”. 10 oktyabr 2009.
7. Oruell C. Heyvanıstan. “KitabYurdu”.org, 85 s.
8. Polad Ə. Əzab yüklü eşşək. Bakı, “Oskar”, 2008, 372 s.
9. Talıbov M.Ə. Kitab yüklü eşşək. Bakı, “Hədəf nəşrləri”, 2014, 229 s.

Nazmiyya Yigitoqlu

The donkey allegory as the expression means of the satirical thought in the literature

S u m m a r y

Today the necessary task of the contemporary Azerbaijani literature and philology is the description of the Garabagh war and the refugee tragedy. The creativity of the writer and playwright Elchin Huseynbeyli occupies a special place among the numerous works dedicated to the following topics. From this point of view, the writer's narrative “The letters of the grey donkey” differs from the other works of the author. So the donkey is the sad story-teller about an abandoned village in this work.

The idea-aesthetic features of the allegorical style and donkey characters encountered in the world literature are also discussed in the article.

Назмия Йигитоглу

Аллегория осла в литературе как способ выражения сатирической мысли

Р е з ю м е

Актуальной задачей современной азербайджанской литературы и филологии сегодня является тема Карабахской войны и трагедия людей, ставших беженцами на своих землях. Среди многочисленных произведений, посвященных данной тематике, творчество известного писателя и драматурга Эльчина Гусейнбейли занимает особое место. Данная работа посвящена аллегорическому рассказу автора «Письма серого осла». В произведении скорбным очевидцем истории покинутого села оказывается осел.

В статье также рассматриваются идейно-эстетические свойства аллегорического стиля и разнообразие образов осла в мировой литературе.